

**РОЛЬ СВІТОВОЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ У ВИБОРІ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОРІЄНТИРІВ
ПРОБЛЕМИ МОВНОКОМУНІКАТИВНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ**

Звертаючись до сучасних праць із проблем загальної (філософської) методології, автор статті творчо застосовує вміщені в них студіювання філософських вчень минуцини та сучасності у виборі методологічних орієнтирів проблеми формування мовнокомунікативної професійної компетенції майбутніх учителів. Цінні погляди зарубіжних та вітчизняних мислителів на процес пізнання, місце мови у житті людини і суспільства, на культуру вербальної комунікації закладають надійне підґрунтя для лінгводидактичного дослідження.

"Неможливо оволодіти мистецтвом слова, не вивчивши попередньо висновків філософії", – писав Марк Туллій Цицерон. Отже, метою цієї статті є ретроспективний аналіз філософських поглядів на процес пізнання, місце мови в житті людини й суспільства, на культуру вербальної комунікації, що дає змогу окреслити джерела і традиції, покладені в основу сучасної філософії мовної освіти в Україні.

"Філософія (від гр. "любов до мудрості") – особливий різновид духовної культури, призначення якого полягає в осмисленні основ природного та соціального світу, формоутворення культури й пізнання, людини та її сутності. Необхідність філософського осмислення світу закорінена в самій природі людської життєдіяльності, в постійній потребі трансляції людського досвіду та самоутвердження особистості, пошуку цілеспрямовуючих ідей. Філософія будує свою картину світу і місце людини в ньому на основі теоретичного осмислення суспільно-історичного досвіду, надбань культури та здобутків наукового пізнання" [1: 670].

Показуючи становлення світової філософської думки в контексті освіти, Г. Волинка звертається до філософських шкіл Стародавності (Індія, Китай, Стародавня Еллада) та середньовіччя. Поняття "даршана" у Стародавній Індії називало систематизовані знання для шкільного вивчення, підручник, посібник. Вчитель (брахман, кшатрій) повинен був знати граматику і логіку, діалектику, мнемотехніку (технологію запам'ятовування інформації) та ін. науки. Даршани мали своєрідну структуру: теоретичним матеріалом був набір ключових слів-понять, символів, які об'єднувалися тематично і закладали основу майбутнього тексту. Філософія Стародавнього Китаю (XII-VIII ст. до н. е.) значну увагу приділяла іменам (школа номіналістів): називаючи імена, людина повинна вимовляти їх правильно, "а те, що вимовляє, правильно здійснювати" [2: 186].

Духовний світ людини-мовця став основою античних філософських досліджень: тоді з'явився метод самопізнання і самоусвідомлення – рефлексія; мова цікавила софістів – перших освітян Греції (з'явилися у V ст. до н. е.) – риторів-мудреців, які вчили мистецтва переконуючої комунікації (Горгій, Протагор, Гіппій, Антисфен). Протагорові належить першість у визначенні категорії часу дієслів; виділення чотирьох типів основ мови (питання, відповідь, наказ, побажання – до них додавали ще розповідь, повідомлення і звернення). Пізнання, за Сократом, відбувається в ході майстерно побудованого діалогу – спростування думки опонента; знання є джерелом морального вдосконалення. Арістотеля по праву вважають найвидатнішим філософом Давньої Греції. Залишивши нащадкам свої геніальні твори "Поетика" і "Риторика", вчений-філософ заклав основи цих творчих наук. Мислитель наголосив на значенні мови як унікального дару людини: "Лише людина з-поміж усіх живих істот обдарована мовою. Голос виражає смуток і радість, тому він властивий і іншим живим істотам. Але мова здатна висловлювати і те, що корисно і що шкідливо, так само, як і те, що справедливо і що несправедливо" ("Політика"). У I ст. до н. е. з'явилась римська філософія еkleктицизму, основоположником якої став Марк Туллій Цицерон – "найкращий оратор всіх часів і народів". Цицерон об'єднав елементи різних філософських систем, корисні для процесу пізнання та розв'язання політичних проблем. Про роль філософії у формуванні мовної особистості римський філософ писав: "Неможливо оволодіти мистецтвом слова, не вивчивши попередньо висновків філософії" [3: 215]. П. Саух справедливо зазначає: "Рим завоював Грецію силою, а Греція Рим своєю філософією та культурою. Це призвело згодом до двох типів культур: грецької античної та римської античної. У подальшому вони справили визначальний вплив на весь світовий культурний процес [4: 47].

Епоха середньовіччя (V-XV ст.) подарувала людству Біблію – Старий Завіт і Новий Завіт, присвячений ученню Ісуса Христа. Окрім теології, філософії, у період середньовіччя розвиваються конкретні науки, "сім вільних мистецтв": арифметика, геометрія, астрономія, граматики, риторика, діалектика, музика. Антропоцентрична, гуманістична філософія епохи Відродження (XIV-XVI ст.) бачила Бога творцем світу, а людину – його центром. Саме тому на цей період припадає розквіт творчості багатьох видатних особистей (Т. Мор, Т. Кампанелла, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Е. Роттердамський, М. Монтень). Так, процес пізнання у скептицизмі французького філософа М. Монтеня передбачає опір безпідставній вірі в догми й авторитети: "Необхідна особиста переконаність, яка є наслідком індивідуального досвіду і власного розуму. В реальній пізнавальній діяльності людська допитливість є запорукою успіху знання, завдяки якому людина досягає мистецтва "жити вміючи" [5: 160]. Європейські філософи XVII-XVIII ст. відстоювали роль індуктивного методу наукового дослідження, досвіду, отриманого в результаті пізнавальної експериментальної діяльності, а не споглядання (емпіричний метод пізнання, родоначальником якого є Ф. Бекон). Рационалісти епохи Просвітництва віддавали перевагу "розумності", суб'єктивній діяльності індивідів, боротьбі проти нерівності в суспільстві, просвітницькій діяльності, гуманізму, географічному детермінізму, сенсуалізму, досліджували причинно-наслідкові зв'язки у природі, методами пізнання вважали спостереження й

експеримент (Ж. Ж. Руссо, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є, Вольтер, П. Гольбах). Важливим і актуальним для сучасності є погляд просвітителів на людину як діяльну особистість, яка відіграє визначальну роль у розвитку суспільства.

Класична німецька філософія (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) представлена вченнями І. Канта, В. Гумбольдта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, Л. Фейербаха, К. Маркса, Ф. Енгельса. Вперше у понятті суб'єкта Кант виділив емпіричний (дослідний) і трансцендентальний (надіндивідуальний, всезагальний) рівні; філософ-лінгвіст В. Гумбольдт створив оригінальну "філософію мови"; філософ-енциклопедист Гегель надав діалектиці досконалості й стрункості, показавши цивілізацію у прогресивному безперервному розвитку; Фейербах відстоював антропологічний принцип, вважаючи спілкування основою самореалізації людини, а любов до людей – релігією; Маркс поєднав діалектику Гегеля і матеріалізм Фейербаха в струнку філософську систему, де провідним є принцип практики як діяльності людей, спрямованої на перетворення природи. Неокласична філософська парадигма – "філософія життя" (А. Шопенгауер як "філософ світової скорботи"; Ф. Ніцше з культом гармонійної "надлюдини"; З. Фрейд із прагненням пояснити суспільні процеси через психоаналіз; А. Бергсон із теорією "естетичної інтуїції"; В. Дільтей, який обґрунтував специфіку гуманітарного знання у філософській герменевтиці) – бере свій початок з середини XIX ст. (іраціоналізм, романтизм з його увагою до внутрішнього світу, почуттів людини, зневірою у її творчі сили, соціальний та історичний песімізм – протиставлені філософії раціоналізму).

У середині XIX ст. в Європі виникла нова методологія наукового пізнання – позитивізм (О. Конт, Д. Мілль), в основу якої покладено зв'язок наук із філософією, формування конкретна наукової методології. Друга половина XIX ст. знаменна появою емпіріокритицизму – "філософії критичного досвіду" (Е. Мах вважав, що комплекси відчуттів запам'ятовуються людиною й утворюють тіла, що виражаються за допомогою мови). У двадцятих роках XX ст. філософи-неопозитивісти (М. Шлік, А. Вітгенштейн, Р. Карнап, Б. Рассел, А. Тарський, Я. Лукасевич) запропонували перевірити обґрунтованість наукових висловлювань відповідно до людського досвіду та логіки. Приділяючи увагу тлумаченню слів наукової мови, логічні позитивісти висунули тезу, що "світ завжди дається "переломленим" через мову, а завданням філософії є логічний аналіз мови науки. Філософія – це "терапія" мови науки [5: 268]. Постпозитивісти (з другої половини XX ст.) вважають наукове співтовариство, плюралізм теорій рушійною силою процесу пізнання (Т. Кун). Нова теорія, на думку постпозитивістів, повинна бути обґрунтованою, правдоподібною, раціональною, зрозумілою для альтернативних теорій. У площині нашого дослідження наведені вище положення позитивістів, безперечно, є значущими. Значний вплив на філософію XX ст. має феноменологія (Е. Гуссерль, Г. Шпет). Так, Е. Гуссерль окреслив проблеми багатьох сучасних філософських вчень Заходу; він надав філософії точності й строгої науковості, ствердивши, що істина має бути об'єктивною, а не особистою, а знання – вірогідним, таким, що вимагає істини. У XX ст. антропологічна проблема продовжує цікавити вчених, зокрема екзистенціалістів, які звертаються до поглядів російських філософів – Ф. Достоевського і М. Бердяєва. Після Другої світової війни екзистенціалізм став дуже популярним (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр та ін.). Карл Ясперс створив учення про екзистенціальну комунікацію як універсальну умову людського буття. Слід досягати взаємопорозуміння людей на спільних духовних засадах, щоб уникнути загальної катастрофи [5: 294].

Особливий інтерес у нашому дослідженні викликають філософські положення сучасної герменевтики. "Герменевтика – метод інтерпретації текстів, явищ культури в широкому розумінні. У XX ст. сформувалася як окрема галузь філософії. Герменевтика має свій категоріальний апарат. Це знак і значення, слово (явище культури) і контекст (культура в цілому), текст і інтерпретатор та ін." (Ф. Шлеймакер, Г. Гадамер, П. Рікер) [6: 186]. Від античності проблема тлумачення, розуміння текстів хвилювала вчених, як і саме поняття мови – засобу спілкування – у зв'язку з мисленням. Мова відкриває істину буття, мовна особистість творить світ культури. У центрі американської філософії з кінця XIX ст. знаходиться прагматизм (допомога досягти успіху в житті), протиставлений скептицизму й діалектиці (семіотичний прагматизм Ч. Пірса, радикальний емпіризм Джемса, інструменталізм Дж. Дьюї). Ч. Пірсу ми завдячуємо появою науки про знаки, знакові системи, знакову поведінку і знакову комунікацію – семіотики, яка розглядається крізь призму філософських узагальнень (знакова логіка замість діалектичної). Мислителі-неогуманісти (Е. Фромм) привертають увагу концепцією створення нової людини, спроможної любити інших та співчувати їм, новий гуманізм, обґрунтований класичною гуманістичною філософією минувшини, набуває при цьому психологічного характеру. "Філософська антропологія, (її основоположником вважають М. Шелера і Г. Плеснера – авт.) покликана відновити цілісний філософський образ людини, сприяти культивуванню вродженої природи, здатності людиношанобливого ставлення до інших людей, а також до подій, явищ, предметів і процесів навколишнього світу" [6: 48]. Позитивістський структуралізм другої половини XX ст. як наукова філософія виникає під впливом науково-технічного прогресу; об'єктом філософії стає мова як зразок упорядкованої структури, форми (розвиток вчення Ф. де Соссюра про мову як знакову систему здійснили К. Леві-Строс, М. Фуко, Ж. Лакан). Бінарні відношення у структурі культури забезпечують існування останньої. На ґрунті феноменології, структуралізму і герменевтики за умов урбанізації та індустріалізації народився постмодернізм інформаційного суспільства (У. Еко, М. Фуко, Ж. Дельоз, Дж. Фрідман, Ж.-Ф. Ліотар та ін.) з його деконструкцією як методологією дослідження тексту. Виявляючи внутрішні суперечності загальновідомих художніх текстів, часто неусвідомлені самими авторами приховані смисли, прихильники постмодернізму створюють метамовні, іронічні тексти, екстравагантні мовні ігри.

Філософія в Україні, безумовно, відтворювала як світові тенденції розвитку наукової думки, так і національні самобутні світоглядні особливості. Філософська думка у культурі Київської Русі складалась під впливом вчення Платона й Арістотеля, візантійської релігійної філософії, Біблії. Давньоруські мислителі

(Митрополит Іларіон, Кирило Туровський, Володимир Мономах, Данило Паломник) закликали до пізнання божественної істини за допомогою освіти й розумного спілкування. Книга слугувала джерелом мудрості й духовного становлення особистості. Розвитку вітчизняної гуманістичної філософії XVI-XVII століть значною мірою сприяв Острозький культурно-освітній центр з греко-слов'янською школою – праматір'ю сучасної вищої школи, – який дав східним слов'янам унікальний піручник з граматики М. Смотрицького. Один із перших українських філософів-гуманістів Павло Русин проголошував, що людину слід вшанувати не за багатства і титули, а за розум; дорожчою за всі коштовності він вважав книгу як джерело мудрості і обстоював необхідність розвитку освіти. До видатних творів першої половини XVII ст. належать граматика, буквар та словник "Лексис" видатного представника гуманізму, українського письменника, перекладача й філософа Лаврентія Зизанія, який "розкрив значні можливості національної мови не тільки для церковної служби, а й для заняття наукою, філософією" [7: 95].

Початок XVII-XVIII ст. названий періодом українського бароко з його гуманізмом, Реформацією та раннім Просвітництвом. Тоді філософія виокремлюється як самостійна сфера знання і важлива навчальна дисципліна, пов'язана зі словесністю. Першим східнослов'янським вищим навчальним закладом, беззаперечно, є Києво-Могилянська академія, де гуманітарну освіту становили граматика, риторика і поетика, органічно поєднані з вивченням філософії (П. Могила, І. Борецький, І. Галятовський, К. Сакович, Ф. Прокопович, С. Яворський, Г. Кониський). Однією з найвидатніших і найзагадковіших постатей в історії української філософії вважають Григорія Сковороду (XVIII ст.). Поет, музикант, мовознавець, Г. Сковорода був представником екзистенціальної діалектики, засновником української класичної філософії; він доводив зв'язок людини з Богом, закликав до самопізнання й самозаглиблення. Молоді філософ радив "щоденно підкидати в душу, як у шлунок, слово або вислів, щоб душа живилася і росла, а не пригнічувалася", тобто здобувати мовну освіту, необхідні для спілкування. Сучасна формула "освіта – протягом усього життя" прозвучала свого часу устами Г. Сковороди: "Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись" [3: 172]. В історії відродження української культури 1798 рік названо віколомним: "Енеїда" І. Котляревського завершила попередню еволюцію національного життя в Україні і стала вихідним пунктом для подальшого його розвитку, ствердження духу демократизму й людяності. І. Котляревський надав філософським абстракціям Г. Сковороди конкретної форми літературної діяльності мовою рідного народу" [8]. Філософія XIX ст. в Україні розвивається під впливом західноєвропейських ідей Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля, (П. Лодій, філософ-лінгвіст І. Рижський, І. Шад, О. Новицький, П. Юркевич, Г. Челпанов та ін.), теорій позитивізму (В. Лесевич), персоналізму (О. Козлов, О. Гіляров), психологічної філософії (М. Грот, В. Зеньківський), релігійної філософії (П. Ліницький), романтизму й народності, антропоцентризму, пріоритету мови як найважливішої зовнішньої та внутрішньої ознаки національної самобутності [8: 449] (Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, М. Максимович, М. Шашкевич, М. Гоголь, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко). П. Куліш особливу увагу приділяв українській мові як національному скарбу, оскільки вважав, що саме рідне слово може закласти підвалини історії й культури народу. "Читайте книги чужих авторів, а проте своєї мови і свого рідного звичаю вірним словом держітесь. Тоди з вас будуть люди як слід!" – закликав він молоде покоління. Український письменник, культурно-освітній діяч, представник філософії українського романтизму М. Шашкевич доводив, що "українська мова має значний лексикологічний та ідіомний апарат для комунікації понять в усіх сферах культури, науки, філософії, а в народних піснях та обрядах вбачав закодованість етнопсихології, підсвідомого національного "Я" [7: 298]. Про роль Т. Шевченка в історії філософської думки в Україні дослідники пишуть: "Створивши українську літературну мову, українську літературу як чинник національної самосвідомості, могутню зброю в розвитку культури українського народу, освічуючи його в дусі вольнодумства, гуманізму та патріотизму, Т. Шевченко спростував як великодержавне твердження про те, що українська мова загалом не існує. Збагативши рідну мову, розглядав її як культурне надбання, найбільшу духовну цінність народу, виступав проти її засмічування, за подолання привітимізму та лихословлення, закликаючи навчатися чужого і не цуратися свого" [7: 306]. Показово у площині проблеми мовної освіти в Україні згадати про діяльність М. Костомарова, який писав: "Поки на південноукраїнській мові не будуть повідомлюватися знання, доки ця мова не зробиться провідником загальної освіти, до того часу всі наші писання на цій мові – блискучий пустоцвіт, і потомки назвуть її результатом примхи, бажання для забави переодіватися із сюртука в свитку і припишуть їх більш моді на народність, ніж любові до народу" [7: 294].

Аналізуючи романтичні традиції української філософії другої половини XIX ст., назвемо постать вченого-мовознавця зі світовим іменем О. Потебні. Ставши на шлях визнання первинності матерії і вторинності свідомості, видатний науковець в основі пізнання вбачав чуттєвий досвід, отриманий завдяки об'єктивній реальності. О. Потебня висловив думку про те, що мова відіграє визначальну роль у мисленні, завдяки мові людина сходить до вершин творчості і засвоює науки. Слідом за В. Гумбольдтом О. Потебня розглядав мовленнєвий акт як творчий процес породження нової думки на ґрунті готової істини. Відстоюючи ідею зв'язку теорії з практикою, він писав про велику відповідальність вчених за передачу знань. У сучасному освітньому науковому просторі досить актуальною видається думка видатного політика того часу, філософа-енциклопедиста М. Драгоманова про те, що тільки в напрямку світового руху можливим є вирішення національного питання в Україні, за умови єдності, соборності демократичного життя. Філософські ідеї німецької класичної та неокласичної філософії, позитивізму, ірраціоналізму, "філософії життя", емпіріокритицизму, екзистенціалізму, антропокосмізму, що охопили кінець XIX – початок XX ст., вплинули на творчість видатних українських учених, політиків, літераторів, педагогів (І. Франко, Леся Українка, В. Лесевич, О. Гіляров, М. Грот, Г. Челпанов, М. Грушевський, В. Винниченко та ін.). На думку вчених, ніхто від смерті Т. Шевченка в українському письменстві не добув собі більшого імені й широкого розголосу на просторах

Західної України, як Іван Франко. Письменник, мовознавець, філософ, громадський діяч, він наполягав на реформуванні середніх і вищих учбових закладів, усвідомлював роль рідної мови і вчителя у суспільстві [9: 138-139]. Розвитку національної мовної освіти самовіддано служив Б. Грінченко; вчений-мовознавець, просвітителю, він прагнув до поєднання загальнолюдського і національного, захищаючи ідею перенесення світових культурних цінностей на національний ґрунт. Ідею збереження української культури на ґрунті відродження національної мови послідовно відстоював В. Вернадський. Філософією радянської України була марксистська, де в центрі уваги дослідників знаходилися нова пролетарська культура, діалектичний та історичний матеріалізм, "боротьба двох культур, ідеологій". Низка течій західної філософії ХХ ст., філософія А. Шопенгауера, Ф. Ніцше вплинули на розвиток філософії в діаспорі (Д. Чижевський, Д. Донцов, В. Липинський та ін.). Відродившись у 20-ті роки ХХ ст. на нетривалий час, у 30-тих роках філософія набула бюрократичного централізму, підпорядкованості принципам партійності. З 60-х рр. відкрились творчі можливості для філософського наукового пошуку (В. Шинкарук, І. Бичко, С. Кримський та ін.), які повною мірою розвинулися у кінці ХХ – на початку ХІХ століть.

Таким чином, з огляду на викладені вище методологічні передумови проблеми формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів-нефілологів педагогічних ВНЗ, ми можемо зробити висновок про безпосередній зв'язок усіх аспектів даної проблеми з філософськими положеннями, які дозволяють усвідомити закономірності досліджуваних явищ, здійснити відповідні узагальнення. Про необхідність використання міжпредметних зв'язків у педагогічному ВНЗ (філософія – лінгвістичні та лінгводидактичні дисципліни) свідчать міркування Г. Волинка: "Щодо значення філософії в житті окремої людини, зокрема вчителя, зазначимо: заняття філософією систематизують *особистий досвід*, формують упорядковану систему знань, цінностей, орієнтирів" [9: 88].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Абрис, 2002. – 743 с.
2. Волинка Г.І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: Навч. посібник. – К.: Вища освіта, 2005. – 544 с.
3. Сагач Г.М. Золотослів: Навчальний посібник для середніх і вищих навчальних закладів. –К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
4. Саух П.Ю. Філософія: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
5. Кремень В.Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
6. Філософський словник соціальних термінів / За заг. ред. проф. В.П. Андрущенко. – Харків: "Р.І.Ф.", 2005. – 672 с.
7. Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах: Навч. посібник / За ред. М.Ф. Тарасенка. – К., Либідь, 1997. – 328 с.
8. Огородник І.В., Огородник В.В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Вища шк.: Т-во "Знання", КОО, 1999. – 543 с.
9. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 189 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2007 р.

Климова Е.Я. Роль мирового философского наследия в выборе методологических ориентиров проблемы языкового коммуникативного образования будущих педагогов.

Обращаясь к современным работам по проблемам общей (философской) методологии, автор статьи творчески использует помещенные в ней исследования философских идей прошлого и современности при выборе методологических ориентиров проблемы формирования языковой коммуникативной профессиональной компетенции будущих учителей. Ценные взгляды зарубежных и отечественных мыслителей на процесс познания, место языка в жизни человека и общества, на культуру вербальной коммуникации закладывают надежный фундамент для лингводидактического исследования.

Klymova K.Ya. World philosophic legacy role in selecting methodological basis for language communicative competence education problem of prospective teachers.

Considering modern works on general (philosophic) methodological problem, the author implements past and modern philosophic studies when choosing methodological basis for language competence education problem to form professional language communicative competence of prospective teachers. Valuable views of foreign and native thinkers on cognition process, language role in life of a person and society, as well as verbal communication culture compile the effective ground for linguodidactic research.